

О САТОВИМА ИЗ ЗБИРКЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Од 1874. године, када је у Матици српској донета одлука да се оснује „Србска народна збирка или Музеум где ће се чувати старине и знаменитости србске“, установљено је језгро Збирке примењене уметности. До Другог светског рата Збирка има незнатан број предмета. Тек почетком 50-тих година доласком мр Ирене Балат¹ у Војвођански музеј почиње систематска набавка предмета према утврђеној концепцији, прилагођена материјалним могућностима установе, али и понудама на тзв. тржишту уметничких предмета. Фонд сатова тек тада добија карактер вредне збирке и толико се повећава да је било могуће извршити његову класификацију и формирати Збирку сатова у оквиру Збирки за примењену уметност Одсека за историју уметности Музеја Војводине.

Музеј је за сатове као врсту предмета уско одређене примене, био заинтересован пре свега због њихове уметничке опреме, односно ликовно-стилских одлика које се на њима уочавају. Збирка илуструје технолошки развитак мерача времена од средине XVIII века, који су и носиоци естетских вредности, што је у концепцији сакупљања ове збирке био увек важан фактор. Критеријум и принцип набавке предмета био је да откупи и сакупља предмете који су израђени или били у употреби на подручју Војводине. Набављани су откупом непосредно од грађанских породица, од њихових потомака или колекционара са овог подручја. Како је Војводина била у оквиру Аустроугарске, природно је да су многи сатови били израђени на ширем подручју те државе. Сатови потичу из богатих кућа, где су сачувани као обележја појединих епоха и у којима је било склоности према уметничким предметима и њиховом луксузном изгледу. Као предмет утилитарног карактера у кућном амбијенту, сат је био и декоративни предмет чије уметничко решење одражава како укус наручиоца тако и статус у друштву. Његова функција се у основи није променила од првих направа за мерење времена до данас. Био је подложен техничком усавршавању, као и промени спољашњег изгледа, али је у својој основи имао дубоко изражен друштвени садржај.

Иако су се предмети најчешће откупљивали, понекад се до експоната долазило путем поклона или оставштине. Године 1991. Музеју је поклоњено 250 сатова из заоставштине Антона Черноша, колекционара из Врдника.

1. Стајаћи подни сат, барок, Енглеска (?), средина XVIII века, Музеј Војводине, инв. бр. 168, Нови Сад
Long-case clock, Baroque, England (?), mid-18th century, Museum of Vojvodina, Inv. No. 168, Novi Sad

Антон Чернош (Врдник 1931-1990) пореклом је Словенац чији преци долазе средином XIX века из околине Брежица и Севнице у Врдник као рудари. По струци је био металостругар, и један део радног века провео је на раду у Швајцарској. Омиљен хоби, наслеђен од оца, био му је сакупљање сатова.² Међу примерцима његове колекције може се наћи мањи број сатова ваневропског порекла, који се не уклапају у токове европских стилова, или су, иако европске

¹ Мр Ирина Балат (Бела Црква 1927 – Нови Сад 1998), историчар уметности, до пензионисања је радила као кустос-саветник Војвођанског музеја и водила Збирку ликовне уметности (графика XVIII и XIX века) и Збирку примењене уметности. Један од најобимнијих и најзначајнијих њених послова било је уређење сталне поставке стилског намештаја и предмета примењене уметности у дворцу породице Дунђерски у Челареву, о чему је објавила књигу *Дворац у Челареву*, Нови Сад, 1989. У области историје уметности била је веома цењен и признат стручњак.

² Након његове смрти, по жељи супруге Ане Чернош, рођ. Флорх, и кћери Злате и Маргарете, колекција сатова је поклоњена Музеју.

2. Сат-табернакл, класицизам, Беч, око 1780, Музеј Војводине, инв. бр. 193, Нови Сад
Clock-tabernacle, Classicism, Vienna, around 1780, Museum of Vojvodina, Inv. No. 193, Novi Sad

израде, сведени на врло једноставне облике условљене пре свега наменом и законом индустријског дизајна. Зидни сат у стилу бидермајера са елементима другог рококоа добијен је из заоставштине Јелене Продановић.³

И поред обезбеђености музејских предмета, понекад ипак долази до њихових крађа. Тако је крајем 70-тих година украден изузетно атрактиван сат у стилу ампира сигниран „Gohm Esseg“, а рад је мајстора Маркуса Гохма из Осијека. Сат се налазио у дворцу у Челареву на сталној поставци стилског намештаја Музеја Војводине.

Најстарији сат је барокни стајаћи сат из средине XVIII века (сл. 1). Највероватније је енглеске израде и

био је саставни део у грађанском ентеријеру. У стилском погледу доминирају елегантни облици са пластичним декором сведеним на минимум, а ликовна обрада површина указује на висок домет у разнобојним, тракастим интарзијама до тада врло цењеног ораховог фурнира.

Међу најрепрезентативније примерке Збирке спадају сатови табернакли из времена рококоа и класицизма са краја XVIII века. Механизам сата је смештен у релативно скроман застакљени ормарић чији се горњи део степенасто уздиже. На врху кућишта је најчешће месингана дршка, те украси у виду апликација или стилизованих бакљи. По изгледу ове сатове од осталих издваја, поред других карактеристика, и специфичан полукружно засведен бројчаник са показатељем за календарске дане месечеве мене и уређаји за звоњење (сл. 2). Некадашња богата симболика барока на кућиштима се задржала само у виду гирланда и аморета на дршкама и скромних флоралних апликација у угловима. Сатови носе сигнату-

3. Стајаћи сат, бидермајер, Аустрија, око 1840, Музеј Војводине, инв. бр. 1, Нови Сад
Long-case clock, Biedermeier, Austria, around 1840, Museum of Vojvodina, Inv. No. 1, Novi Sad

³ Јелена Продановић, рођ. Ђурић (Љубљана 1906 – Београд 1996), тестаментом из 1981. године завештала је Музеју Војводине (тада Војвођанском музеју) око 90 предмета ликовне и примењене уметности (слике, сребрни предмети, стилски намештај), што је једна од највреднијих заоставштине које је Музеј добио и која је знатно обогатила збирке Одсека за историју уметности.

4. Будилник, касна сецесија, средња Европа, прва четвртина XX века, Музеј Војводине, инв. бр. 223, Нови Сад
Alarm clock, late Art Nouveau, Central Europe, first quarter of 20th century, Museum of Vojvodina, Inv. No. 223, Novi Sad

ре аустријских и чешких мајстора.

Почетком XIX века потреба за сатом је све више расла са темпом живота и свакодневним обавезама. То се одразило на богату типологију кућног сата у време бидермајера. Посебан интерес су будили сатови у облику класичних портала са витким алабастерним стубовима. Неки од њих одишу духом претходног стила, како по оштрој тектоници тако и по декоративним, металним апликацијама, те наративности симболичних фигура (Амор кује стрелу на наковњу и откуцава сате) и вегеталног света (палмете). На неким су присутни сентименталнији садржаји сатављени од лире, сувог цвећа, цвећа од хартије и идиличних пејзажа у романтичарском маниру (сл. 3). Зидни сатови у оквиру, иако нису сигнирани, по типским специфичностима представљају средњоевропске варијанте бидермајера са класицистичким астрагалима као декорацијом или рокајним декоративним елементима у угловима. Под утицајем другог рококоа флорална декорација сатова постаје све богатија. Од фигуралне пластике око отвора за клатно задржали су се крилата Зора и орао као реминисценција на ампир, а на клатну „Хелије, очевидац свих догађаја, савест човечанства и сведок истине“⁴. Већина ових сатова је имала музички механизам фирме Олбрих из Беча са српским родољубивим песмама или мађарским мелодијама. На њима је уочљива уједначеност у декорацији, што указује на њихову серијску производњу и исти извор набавке укра-

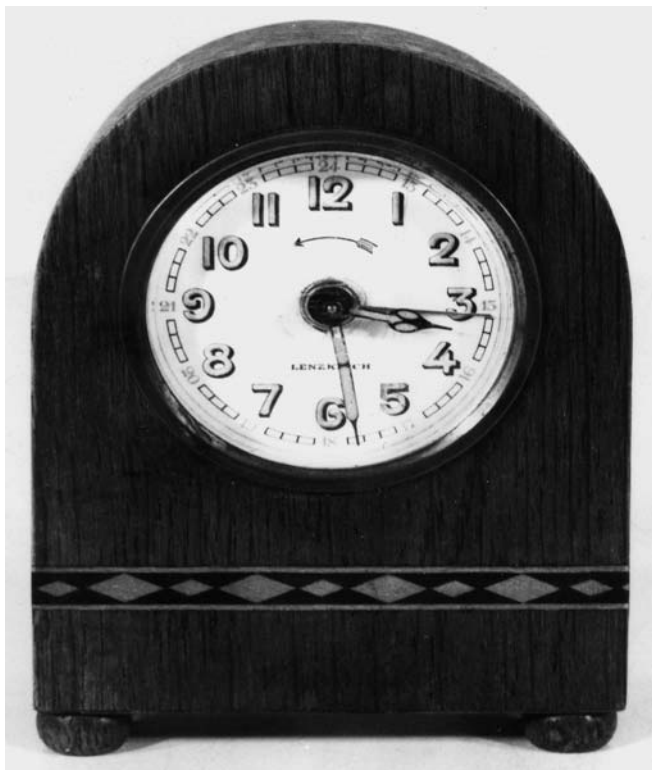
са за опрему кућишта и механизма. У време бидермајера у Војводини је био омиљен сат-слика. На њему доминира слика рађена техником уља на лиму, док је бројчаник у другом плану, односно круништу рама. Неки од ових сатова потичу из Беча или Будимпеште, али се претпоставља да су у то време на подручју Војводине састављали сатове од делова којима су бечке радионице снабдевале мајсторе широм државе. Пример сата из Збирке чија израда је поверена домаћем мајстору је слика-сат „Патријарх Рајачић благосиља Србе-граничаре“, рађена за породицу Бибић из Меленаца 1859. године. Сликер Б. Путник слика на лименој плочи догађај из револуције 1848. године када патријарх Рајачић као верски поглавар преузима команду над Србима граничарима после изненадне смрти Стевана Шупљикца 27. 12. 1848. године. Слика је настала према литографији Анастаса Јовановића, која припада серији „Из ратни позорја Србски 1848“.⁵ И овај сат, као и многи други из овог времена, одражава националне тежње Срба, као што ту намену имају и песме из музичких аутомата домаћих музичара. Овај сат има аутомат фирме Олбрих из Беча са родољубивом српском песмом на текст протe Васе Живковића.

Општа индустријализација средином XIX века, са техничке и уметничке стране из темеља потреса процес стварања у уметности. Индустријска производња надовезује се на богату традицију ручне израде у којој занатлије обједињују појам производње и креације. Машине су у почетном стадијуму кориштене у уметничком занатству искључиво за имитацију ручних производа. Били су то само формално индустријски производи, док су у основи носили обележје занатског рада са мноштвом украсних орнамената прошлих епоха. То опонашање прошлости било је великим делом условљено тежњом за репрезентацијом средње грађанске класе, која стиче нове навике са израженим индивидуализмом. Овај слој људи више не прихвата један универзални стил у уметности. Од бидермајера, последњег великог стила, преко моде другог рококоа, која полако јењава, правци у уметности трају све краће, па настаје период стилске дезинтеграције, што доводи до примене стилско-историјских ретроспектива у свим областима примењене уметности. Тако се израда сатова до краја века ослањала на псеудостилове, а на неким се опажају само реминисценције на протекла стилска раздобља, без сувишног декора. Зидни сатови у дрвеним застакљеним кућиштима са машински рађеним украсним полустубићима и са канелурама или тордираним стубовима, те богато украсним или само једноставно засведеним забатом, немачка су варијанта неоренесансног стила, односно припадају стилу познатом у народу као „алтдајч“.

Са индустријализацијом у другој половини XIX века, широким слојевима је био потребан тачан, покретљив и јефтин сат, чија се главна функција састојала у томе да

⁴ Речник грчке и римске митологије, Београд, 1979, 456.

⁵ И. Балат, Дворац у Челареву, Нови Сад, 1989, 78.

5. Будилник, ар деко, Немачка, прва половина XX века, Музеј Војводине, инв. бр. 225, Нови Сад Alarm clock, Art Deco, Germany, first half of 20th century, Museum of Vojvodina, Inv. No. 225, Novi Sad

има будилник. Будилник је први масовно раширен функционални сат. То је мали, али важан, допринос временској дисциплини појединца у индустријском друштву. Насупрот цепном и зидном сату, будилник није представљао статусни симбол, већ потребу у свакодневном животу.

Средином XIX века настале су прве европске фабрике сатова. Највећу производњу сатова основао је Ерхард Јунгханс (Erhard Junghans) 1861. године у Шрамбергу (Schramberg), а модерну производњу сатова у Швенингену (Schwenningen) основали су Шленкер (Schlenker) и Кинцл (Kienzle). Неколико сатова-будилника произведених у овим фабрикама налази се у Збирци, од којих је већина ослобођена утицаја претходних стилова, па имају једноставне, чисте облике, док су се на неким задржали елементи ранијих стилских епоха. На кућиштима сатова нема више ознака мајстора. Велике мануфактуре и фабрике стављају своје ознаке и серијске бројеве на механизме сатова. Међутим, неке фабрике су се специјализовале за израду силових сатних механизма, што значи да су обрађени у главним деловима, и такви механизми се морају довршити и оспособити за употребу. Неке фабрике су израђивале

само кућишта, која користе афирмисани произвођачи сатова, што сведоче и два готово идентична путна сата из Збирке. Један носи ознаку Јунгханс, а други ознаку фабрике Густава Бекера (Gustav Becker) из Фрајбурга (Freiburg), који је 1849. године основао производњу. Будилници су се првобитно појавили у једноставним кућиштима са једним или два звона у круништу, а током година се производе у разноврсним бојама, облицима и материјалима.

Паралелно с развојем појединих стилских епоха, у најширим масама траје анонимна култура и настају предмети мимо стилског развоја за ниже слојеве грађанства. Стицајем околности, у Збирци сатова Музеја затекло се неколико сатова које с правом можемо сврстати у групу кич-предмета, који су настали због јефтине жеље за допадањем и као допадљива и неадекватна замена за уметност. То су остварења без уметничких вредности, усмерена, пре свега, ка допадљивости с циљем да се удовољи некритичном укусу шире публике. Као индустријски и серијски производ, кич-предмет је јефтин, а нарочито после увођења у производњу вештачких материјала, који су у потпуности имитирали скупе, природне. Тако на тржишту јефтине материјали постају интересантнији потрошачу; „нови уметнички“ предмети лакше схватљиви и атрактивнији, те се неминовно шире и увлаче у куће људи, чинећи их срећнијим и задовољнијим. Кич-предмет скоро увек користи тековине културне традиције, по квалитету је прилично неуједначен, помало варљив и као такав је увек потенцијална опасност и за купца са нешто истанчанијим укусом за уметност. С развојем потрошачког друштва предмет који претендује да буде уметнички све чешће излази из оквира ауторовог естетског доживљаја, тежи за допадљивошћу и сентименталношћу, прилагођавајући се укусу шире публике и потребама тржишта. Уосталом, Абрахам Мол у својој књизи о кичу каже: „У свакој уметности постоји макар мрва конвенционалног, макар мало жеље да се удовољи купцу, и ниједан велики уметник није тога лишен.“⁶

На прелазу из XIX у XX век, као реакција на безличност историцизма и под утицајем нових схватања о обликовању и уметности, јавља се сецесија. У Збирци се чува један примерак касне сецесије средњоевропске производње, на коме се асиметричност, динамика линија и маса, те стилизовани извијени облици ране сецесије претварају у једноставније форме, што је почетак развојног пута који ће довести до функционалних форми предмета за свакодневну употребу XX века и до савременог индустријског обликовања (сл. 4).

Напредак и динамика новонасталога начина живота након Првог светског рата одражава стил чистих, смелих форми у складу са култом „естетике машине“⁷. Једноставне, обле форме ар декоа примењивале су се и на сатовима тог времена (сл. 5). За израду кућишта сатова

⁶ А. Мол, *Кич, уметности среће*, Ниш, 1973, 38.

⁷ L. P. Guide, *Art Nouveau & Deco*, London, 1992, 10.

кориштени су природни и синтетски материјали. Економска криза 30-тих година задала је први ударац стилу ар деко, а његова отвореност и непосредност коначно је убијена немаштином коју доноси Други светски рат. Променом укуса након рата димензије сатова имају тенденцију смањивања, да би 60-тих година још једном сатови већих димензија дошли до изражаја у облику дрвених каминских кућишта, обложених фурниром у маниру тадашњег намештаја, са једноставним застакљеним бројчаником. Након тога смеђују се метал и пластика, чак су и погонски механизми претрпели радикалне промене. Све су популарнији електрични сатови, било на батерије било прикључени на електричну мрежу. У Збирци се налази знатан број будилника и електричних сатова за кућну употребу и за веће дворане. Сви показују једноставне, функционалне облике, без орнамената. Бројке су

сведене на црте и тачке, а казальке на најједноставнији облик. Почетком 50-тих година, оснивањем фабрике сатова ИНСА у Земуну, код нас почиње индустријска производња, која је у почетку била ограничена на будилнике, да би се касније проширила на зидне, стоне и уличне сатове. Тиме је сат престао да буде увозна луксузна роба.

Од најстаријег сата из Збирке, барокног стајаћег сата насталог средином XVIII века, преко маштовито решених кућишта и занатски добро обрађених сатова XIX века, до предмета фабричке израде друге половине XX века, добијамо увид у Збирку Музеја Војводине и развој сата као декоративно-употребног предмета. Пратећи стилске одлике појединих раздобља, они преносе атмосферу оновремених кућних амбијената и указују на положај кућног сата као предмета материјалне културе.

NADA MILETIĆ-STANIĆ

ON CLOCKS FROM THE COLLECTION IN THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

The collection of clocks in The Museum of Vojvodina has been built through a long-lasting process of collecting, and with its stylistic and artful craftsmanship it gives an insight into the development of clocks in Vojvodina over two centuries.

The Museum has been interested in clocks, objects of a narrowly defined use, primarily because of their artistic, namely visual and stylistic characteristics. The criterion and the principle of acquisition led to the purchase and the collection of the objects that were made or used in Vojvodina. They were bought directly from the families, their heirs or collectors from this region. The clocks come from wealthy families, where they were preserved as marks of certain times that cherished the taste for art objects and their luxurious appearance. As an object clearly utilitarian in character, in a domestic ambience clock was also a decorative object with artistic design that reflected the taste as well as the social status of the commissioner.

The oldest clocks in the collection, the Baroque tower clock and Rococo and Classicist tabernacle clocks, come from 18th century. The need for clocks grew with the pace of everyday life at the beginning of the 19th century, and it was reflected in a rich typology of clocks during the Biedermaier, the last grand style. After the Neo-Rococo, there comes a period of stylistic

disintegration that led to the retrospection of historic styles in every area of the applied arts.

With industrialization in the second half of the 19th century, wide masses of people needed an accurate, movable and cheap clock, the principal function of which consisted in its being an alarm clock. The alarm clock was the first mass-produced functional clock. The Collection features the alarm clocks of famous European firms, such as Junghans, Kintzl, Gustav Becker, Doksa and Zenith.

An example of the late Middle European Secession also exists in the Collection, and an example of Art Deco clock represents the clean and bold forms in harmony with „the aesthetic of the machine“.

After the Second World War, clocks tend to grow smaller. The electric clocks, either the battery operated ones or the plugged-in ones, grew popular. The industrial production in Yugoslavia – in the beginning limited to alarm clocks, and to be extended to the production of the wall, desk and street clocks – starts at the beginning of the 50's, with opening of the „Insa“ clock factory in Zemun. Thus clocks ceased to be an imported luxury item.